

Ach, ta zatrolená transkulturalita, aneb koncept transkulturality versus transkulturní místa

Mezi akademickým fetišem a žitou radikalitou

František Burda

Současný diskurs humanitních věd trpí namnoze utkvělou představou, že pouhé pojmenování fluidního fenoménu znamená jeho emancipační uchopení. Rozpor obsažený v předešlé větě se ukáže být jako fatální, když teoretický koncept transkulturality postavíme tváří v tvář fyzické a materiální realitě transkulturních míst. Zatímco transkulturalita má jakožto akademický konstrukt permanentní tendenci sedimentovat v bezpečné zóně konferenčních sálů a učeben, tak transkulturní místa ze své podstaty vyžadují žité, často bolestivé, fyzické ukotvení. Pokud má být transkulturalita něčím víc než jen intelektuálním cvičením, musí opustit sféru čisté abstrakce a stát se radikální prostorovou praxí, která se vzpírá své vlastní institucionalizaci.

Transkulturalita bez rizika?

Největším nebezpečím každého progresivního ideového konstruktu je jeho proměna v salónní záležitost a novou platformu maloměšťáckého étosu. Z transkulturality se v prostředí západního akademického a kulturního establishmentu může snadno stát žádoucí a komunitně sdílený komodifikovaný produkt. Jinými slovy, bezpečný, esteticky uspokojivý narativ pro globální střední třídu, která diverzitu s oblibou konzumuje na úrovni etnické gastronomie, festivalů světové hudby a kurátorovaných výstav transgenericého umění atp. Tento přístup však neprožívá transkulturalitu jako znepokojující existenciální sebepřesah, nýbrž si ji domestikuje k obrazu svému podobným způsobem jako když Kierkegaard popisoval tendenci institucionálního kléru proměňovat křesťanství v šosáctví. Domestikovaná transkulturalita je zbavena svého podvratného potenciálu a proměněna v pouhý dekorativní prvek statusu kosmopolitního intelektuála. Je to transkulturalita bez rizika, sterilní tolerance, která se odehrává v prostorech, kde nikomu nehrozí ztráta vlastní komfortní zóny ani destabilizace vlastních identitárních a maloměšťáckých jistot.

Jenomže transkulturalita není na prvním místě intelektuální mřížkou, je to něco, co se děje! Děje se všude kolem nás, zejména v privilegovaných místech takového dění. Transkulturní místa přitom fungují na diametrálně odlišném principu, než na jakém funguje maloměšťácký étos. Jsou definována permanentním sebepřekračováním, neklidným hledačstvím a absolutní otevřeností vůči žité realitě tvůrčí diverzity. V transkulturním místě se kultura neprezentuje jako hotový artefakt k pasivnímu obdivu, ale jako surová, chaotická a neustále vyjednávaná každodenní praxe. Zde se transkulturalita nežije skrze deklarace o inkluzi, ale skrze nutnost sdílet omezený prostor s radikální Jinakostí. To vyžaduje zejména hlubokou citlivost vůči tvořivosti v umění, jazyce a životních praxích, která se rodí zespodu, na ulici, v jazykovém synkretismu pohraničních dialektů, v subversivním městském placemakingu nebo v uměleckých formách, jež záměrně sabotují čistotu žánrů i institucionální škatulky.

Rozdíl mezi teoretickým konceptem a žitým místem je tedy rozdílem mezi kontrolovanou reprezentací a nekontrolovatelnou existencí. Salónní transkulturalita vytváří iluzi propojeného světa, zatímco ve skutečnosti parazituje na privilegiu těch, kteří si mohou dovolit být flexibilní. Opravdové transkulturní místo je naproti tomu zónou napětí, kde se rodí nová estetika a nová etika soužití právě proto, že zúčastnění aktéři nemají jinou možnost než vystoupit ze sebe samých. Bude-li transkulturalita pouhou akademickou či měšťáckou módou, a nestane se žitou praxí, zůstane slepá k tomu, co se skutečně děje na periferiích, v tranzitních koridorech a na autentických křižovatkách lidské kreativity. Skutečně žitou, transformační silou se teorie stává teprve v momentě, kdy je konfrontována s nečistou, fluidní a riskantní realitou konkrétního místa, kde se z ní stává skutečně žitá, transformační síla.

Konfrontace mezi teoretickým konceptem transkulturality a materiální realitou transkulturních míst se nejostřeji vyjevuje ve dvou rovinách. V sociálně-prostorových konfliktech moderních měst a v subverzivních procesech jazykového sebepřekračování. Tam, kde salónní intelektuál vidí malebnou syntézu tvarů a zvuků, tam žitá realita naráží na tvrdé socioekonomické limity a existenciální zápas o autentické vyjádření.

Nejviditelnější materiální projev domestikace transkulturní reality představuje proces gentrifikace multikulturních městských čtvrtí, jako je berlínský Kreuzberg, londýnský Brixton či pražský Žižkov. Tyto lokality vznikaly původně zespodu jako autentická transkulturní místa, definovaná levným nájmem, infrastrukturní zanedbaností, a především tlakem migrantských komunit, tvrdě pracujících dělníků, studentů a marginalizovaných umělců. Žitá diverzita zde nebyla estetickým programem, ale každodenní nutností koexistence, v níž nezávislí tvůrci obohacovali veřejný prostor o syrovou kreativitu z bytostné potřeby, bez ohledu na ekonomický efekt.

Následně však vstoupil na scénu étos developerského kapitálu, který tuto organickou diverzitu fetišizoval a proměnil v žádanou komoditu. Autentické křižovatky kultur byly vyprázdněny a redefinovány jako „trendy“, „vibrující“, „kosmopolitní“ čtvrti, čímž se z původních transkulturních míst stala pouhá sterilní kulisa. Příliv kapitálu, luxusních kaváren a designových bister radikálně zvýšil nájem, což vedlo k nekompromisnímu

vyhoštění původních aktérů. Ti, kteří tato místa vytvořili, jsou nyní ekonomicky vytlačováni na periferii. Salónní transkulturalita tak v procesu gentrifikace požírá svá vlastní kreativní zřídla, protože přítomnost „jinakosti“ vyžaduje pouze v její bezpečné, kurátorované a hygienické podobě, která neohrožuje maloměšťácký komfort.

Transkulturní místa

Pojem transkulturní místa (*transcultural places* či *transcultural spaces*) představuje klíčový koncept současné kulturní antropologie, sociologie prostoru či literární vědy. Transkulturní perspektiva vnímá prostor, narozdíl od tradičního chápání místa jako statického zeměpisného bodu pevně spjatého s jedinou, homogenní kulturou, jako na dynamickou síť vztahů, kde dochází k neustálému prolínání, vyjednávání a hybridizaci různých kulturních vlivů. (Mary Louise Pratt. *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*, 1992; Arianna Dagnino. *Transcultural Writers and Novels in the Age of Global Mobility*, 2015; František Burda. *Za hranice kultur. transkulturní perspektiva* 2016; Jeffrey Hou. *Transcultural Cities: Border-Crossing and Placemaking*, 2013).

V západním myšlení dominoval po celé generace geografický a sociologický předpoklad, že prostor a kultura jsou strukturně identické entity. Místo bylo chápáno jako fixní nádoba, do níž se nalévá konkrétní národní, etnická či náboženská identita. Tento tradicionalistický model předpokládal existenci pevných hranic. Uvnitř teritoria existovalo tzv. „naše“ homogenní kulturní prostředí, za jeho hranicemi pak leželo „cizí“ prostředí. S nástupem pozdní modernity, akcelerací globalizačních procesů, masové migrace a rozvojem digitálních technologií se však tato optika ukázala jako neudržitelná. Německý filosof Wolfgang Welsch v devadesátých letech 20. století přesvědčivě argumentoval, že moderní kultury již nelze popisovat jako izolované ostrovy, nýbrž že vykazují vnitřní i vnější transkulturalitu, to znamená, že jsou inherentně propojené, hybridní a prostupné.

Jestliže se povaha samotné kultury proměnila, muselo nutně dojít i k redefinici termínu „místo“. Transkulturní místa již nejsou definována statickými souřadnicemi či historickým konzervatismem. Stávají se z nich uzlové body v síti, fluidní prostory setkávání a ohniska permanentní transformace. Transkulturní místa nejsou pouhými pasivními jevišti, na nichž se setkávají různorodí aktéři. Jsou to aktivním sociálním a materiálním procesem, v němž se kultury navzájem prostupují, vyjednávají své pozice a generují zcela nové, synkretické formy lidské zkušenosti.

Abychom pojmu transkulturní místa porozuměli, můžeme se obrátit k postkoloniální teorii a literární kritice. Klíčový teoretický pilíř poskytuje koncept „kontaktní zóny“, který etablovala Mary Louise Pratt. Pratt tímto termínem označuje sociální prostory, kde se geograficky i historicky oddělené kultury dostávají do vzájemného kontaktu a navazují trvalé vztahy, a to i za podmínek radikální nerovnosti, nadvlády či systematického útlaču. Pojem kontaktní zóna opouští tradiční chápání místa a ukazuje, že jak v centru, tak na periferii probíhá transformace. Jsou to místa střetu, která nutí všechny strany k adaptaci, selektivní apropiaci kulturních prvků a k produkci hybridních projevů.

Na tuto myšlenku navázal sociolog a kulturní teoretik Homi Bhabha se svým konceptem „třetího prostoru“ (*Third Space*). Bhabha tvrdí, že produktivní kulturní výměna se neodehrává jako syntéza dvou hotových kultur (což by byl princip multikulturalismu), ale jako jakýsi intermediální, liminální prostor, kde se zneplatňují stávající identitární kategorie a rodí se něco zcela nového. Transkulturní místo je pak materiální a mentální manifestací tohoto „třetího prostoru“. Není to místo, kde vedle sebe žijí izolovaně komunita A a komunita B, nýbrž prostor, kde se interakcí mezi nimi vytváří nová entita C, jinými slovy kultura sdíleného místa, která je dynamická a neustále otevřená dalším proměnám.

V současném sociálním prostoru můžeme identifikovat několik typů privilegovaných transkulturních míst, přičemž každé z nich vykazuje specifickou dynamiku propojování kultur. V první řadě jde o globální metropole a superdiverzní městské čtvrti. Moderní města jako Londýn, New York, Berlín, Paříž, Istanbul aj. představují inherentní transkulturní laboratoře. Dochází zde k fenoménu, který Jeffrey Hou označuje jako „transcultural placemaking“, kde migranti a lokální obyvatelé společně přetvářejí veřejný prostor. Výsledkem jsou ulice, kde vizuální smog, gastronomické vůně, architektonické prvky a jazykové kódy splývají do každodenní transkulturní reality, kterou všichni aktéři sdílejí a transformují.

Dalšími privilegovanými transkulturními místy jsou tzv. tranzitní ne-místa transformovaná v místa. Pojem „ne-místa“ (*non-lieux*) zavedl francouzský antropolog Marc Augé pro prostory anonymity a tranzitu, jako jsou letiště, nádraží, uprchlické tábory či dálniční motely. Transkulturní perspektiva však ukazuje, že i tato zdánlivě sterilní a odosobněná ne-místa se pod tlakem intenzivního lidského setkávání proměňují v uzlové body transkulturality. Letištní terminál není jen prázdným koridorem. Je mikrokosmem, kde se

na vteřinu protínají osudy, jazyky a kulturní rituály celého světa, čímž vzniká specifická, byť dočasná, globální komunita.

Jiným místem transkulturality je pohraničí, neboli regiony, kde se stýkají státní či etnické hranice (např. americko-mexické pohraničí, italská Lampedusa, španělská Ceuta nebo španělská Melilla ležící na samotném cípu severní Afriky). Život v těchto místech generuje specifickou „pohraniční identitu“ a kulturu, která odmítá rigidní binární logiku národních států. Jazyk (např. spanglish), hudba, kuchyně i sociální normy jsou zde produktem neustálého tlaku přeshraničních toků.

Transkulturní místa však neexistují pouze v materiální realitě. Mají silný ekvivalent v rovině imaginace a narativity tzv. transkulturní literatury. Jak zdůrazňuje Arianna Dagnino, současná transkulturní literatura se odvrací od tradičních narativů exilu či nostalgie po ztraceném domově, jež byly tolik typické pro migrantskou či diasporickou literaturu. Transkulturní spisovatel nevnímá odchod z původní vlasti primárně jako trauma vykořevení, ale jako možnost rozšíření obzoru, jako proces „odhodlání učinit domov z jakéhokoli místa“. V literárních dílech se transkulturní prostor stává metaforou pro lidskou psychiku v éře globální mobility. Postavy se pohybují v prostorech, které jsou vrstevnaté. V jedné z berlínských kaváren se zrcadlí vzpomínky na Istanbul, ozvuky angloamerického popu spolu s fragmenty postsovětské reality. Samotné literární texty tak samy o sobě fungují jako transkulturní místa, kde dochází k lingvistickému mísení, strukturálním experimentům a narušování tradičních kánonů, což zrcadlí fluidní povahu prožívaného světa.

Transkulturní místa a budování transkulturní empatie

Geografické světy zachycují mapy. Vedle této hmatatelné geografie však existuje ještě zcela odlišná kartografie transkulturních míst, kterou nevymezuje beton a ostenatý drát, ale lidské setkávání, sdílená citlivost a tvořivý neklid. Transkulturalita v tomto smyslu nepředstavuje pouhé mechanické křížení různých kultur, ale dynamický proces, v němž se tradiční identity rozvolňují, prostupují a vytvářejí zcela nové, hybridní formy

porozumění. Je to prostor, kde přestává platit diktát jedné dominantní normy, a kde se jinakost není hrozbou, ale stává se tvořivým materiálem.

Mezi uzlové body této neviditelné mapy transkulturality patří například nedávno proběhlé festivaly a setkání jako jsou nedávno proběhlý tábořský Tabook, literárně-výtvarné dílny Ars Poetica v Šonově u Nového Města nad Metují nebo rázovitý Bludfest v Hradci Králové. Měl jsem příležitost být jejich součástí a nasávat jejich nezaměnitelné klima. Tato místa fungují každé po svém jako dočasné autonomní zóny, v nichž se střetávají tvůrci i účastníci napříč obory, jazyky a tradicemi. Nejde zde o pouhou prezentaci hotových produktů pro pasivní publikum. Podstata těchto platform spočívá v kultivaci transkulturního přístupu, který definujeme jako hlubokou schopnost citu a empatie pro tvůrčí nasazení druhých, jako neustálé vyhledávání nových způsobů, jak vyjádřit žitou realitu a naléhavost lidské zkušenosti. Je to nekončící proces učení se novým „jazykům“, a posouvání jejich jak estetických, tak metaforických i mezilidských hranic vyjádření.

Když se ocitáme v labyrintu malých nakladatelů na Tabooku, v prostorech šonovské fary prostoupených tichým dialogem nad poezií a výtvarnou tvorbou, nebo v syrovém prostředí Bludfestu, vidíme koncentraci obrovského tvůrčího potenciálu. Pod povrchem těchto inspirativních setkání se rozléhá tiché, a přitom neuvěřitelné, množství práce, která nemá z hlediska tržní logiky téměř žádný ekonomický efekt. Žijeme v systému, který je posedlý návratností investic, efektivitou a monetizací každé vteřiny času. Tyto projekty jsou přitom obývány lidmi, jejichž existence je přímým popřením takového utilitarismu.

Přední tvůrci sem jezdí sdílet cosi ze „starodávného nadšení pro věc“, které se nedá vyčíslit penězi. Představme si ilustrátora, který na takovém místě prezentuje svou novou, drobnou knihu. Pro náhodného kolemjdoucího je to jen sešit. Za každou finální ilustrací se však skrývají stovky dní osamělé práce u stolu, stovky skic, které skončily v koši, a desítky nevydaných projektů, jimž autor věnoval bezesné noci bez jakékoli záruky honoráře. Podobně je na tom básník, který váží celé měsíce každé slovo i hlásku pro tu a tam vyšlou sbírku, jež vyjde v minimálním nákladu, nebo literární kritik, který dlouhé hodiny dešifruje texty s vědomím, že jeho reflexe osloví jen hrstku spřízněných duší. Vidíme zde malíře míchajícího pigmenty pro obraz, které možná nikdy neopustí ateliér, překladatele, jenž celé dny zápasí s jedinou kulturní nuancí verše v cizím jazyku, choreografa a tanečníka, kteří ničí svá vlastní těla v potu zkušebny, aby zhmotnili vteřinový záblesk emoce.

Proč to tito lidé dělají, když je ekonomická odměna nulová nebo zcela mizivá? Odpověď skrývá pojem „bytostná potřeba“. Jde o vnitřní imperativ, který odmítá kalkul. Je to nutnost ohledávat hranice lidského bytí, zachycovat prchavost světa a transformovat vnitřní přetlak do podoby, která je komunikovatelná s ostatními. Práce těchto tvůrců není luxusem ani volnočasovým koníčkem. Je to způsob, jakým dýchají a jakým strukturují svůj smysl života, způsob uchopování realit světa.

Právě proto jsou podobné platformy privilegovanými transkulturními místy, protože této bytostné potřebě poskytují bezpečné útočiště a kontext, pěstují citlivost a vnímavost pro nové a nové jazyky vyslovování světa. Na těchto akcích se neporovnávají zůstatky na bankovních účtech. Co je pro ně vlastní, je otevírání hloubky ponoru do tvorby a rozrušování maloměšťácké strnulosti. Rozvíjí se zde ona specifická empatie, která člověku z jednoho konce země nebo i světa umožňuje porozumět radikalitě gesta umělce z prostředí zcela odlišného. Uvědomujeme si, že zápas o autentické vyjádření světa je univerzální, byť se odehrává v různých kulisách.

Jazyky transkulturní reality

Vracíme se tak k zásadní otázce: Kde jinde se pěstuje víc citu pro nejrozličnější jazyky světa než právě v poezii a umění? Věda svět popisuje, politika ho organizuje, ale umění a poezie ho prociťují a učí nás vnímat jeho skryté frekvence. Umělecký jazyk není rigidní soubor gramatických pravidel. Je to živý organismus, metafora, tón, pohyb těla, linie vedená po papíře. Je to specifická transkulturní realita par excellence! Schopnost číst tyto nuance, vnímat jemné odstíny významů a nespokojit se s povrchními frázemi, a navíc toto úsilí sdílet s druhými, to je to nejskutečnější společenství, jaké můžeme zažít.

Transkulturní místa jako Tabook, Ars poetica či Bludfest dokazují, že lidská hodnota se neměří produktivitou, ale schopností tvořit, sdílet a soucítit. Jsou to majáky, které nám uprostřed pragmatického světa připomínají, že neviditelná, ekonomicky neefektivní práce stovek básníků, malířů a překladatelů je tím, co naši kulturu udržuje skutečně živou, citlivou a lidskou. Jsou laboratořemi nové citlivosti. Učí nás nahlížet svět jako vrstvený palimpsest lidských příběhů, bolestí a tužeb. Tato místa nás vytrhávají z egocentrické slepoty a nutí nás naslouchat. Žitá diverzita zde není prázdným heslem z nějaké brožury. Je to hmatatelná, vibrující a občas zraňující přítomnost druhého, který mluví jiným jazykem, ale sdílí s námi stejný prostor.

Transkulturní místa se na platformách typu festivalů Tabook, Ars Poetica či Bludfest stávají zónami partyzánského odporu. Transkulturní přístup se zde projevuje skrze radikální empatii k novým jazykům reality a skrze záměrné narušování kánonů. Na těchto intermediálních platformách se verbální jazyk nakonec zcela hroutí a transformuje do kódů zvuku, tělesného gesta či světelného záblesku. Tvořivost v umění hledá vyjádření světa tam, kde oficiální politické či akademické koncepty selhávají. Ukazuje se, že nejvíce citu pro jazyky světa se pěstuje právě v poezii, která odmítá být pouhým bodovaným výstupem v RIVu, v ilustraci a umění, které věnuje stovky neplacených hodin dekonstrukci vizuálních klíšé. Skutečné transkulturní místo se nachází tam, kde jazyk bolí a kde je nástrojem hlubokého lidského hledání a sebepřekračování, nikoli tam, kde slouží jako statusový symbol u stolku s výběrovou kávou.

Transkulturní místa jako prostory nového soužití

Kritika salónní transkulturality, která se snadno smrkává na pouhou estetickou konzumaci diverzity, získává jasnější obrysy, pokud akademické abstrakce konfrontujeme s konkrétními prostory žitého umění a lidského setkávání. Skutečná transkulturní místa totiž nevznikají jako shora kurátorované projekty s garantovaným rozpočtem a marketingovou strategií, či jako účelové nástroje akademického budování kariér, kde se pojmy redukují na pouhé palivo pro generování bodovaných výstupů a honbu za impaktovémi body v mezinárodních databázích. Byrokratický scientometrický tlak proměňuje živou teorii v odosobněný průmysl na citace, kde se o otevřenosti a dialogu sice píše v časopisech s otevřeným přístupem, ale skutečná společenská a tvůrčí praxe v nich chybí. Prostory žitého umění a lidského setkávání jako ty výše zmíněné jsou organické, často křehké mikro-světy, které se rodí zespodu.

Transkulturní místa redefinují prostor nikoli skrze geografické nebo pojmové hranice, ale skrze intenzitu lidského nasazení a specifický druh tvůrčího kvašení, jež v nich probíhá. Spojuje je inherentní vlastnost autentického transkulturního místa, tedy schopnost strhávat nánosy institucionální sterility a nabízet prostor pro žité sebepřekračování.

Pojem transkulturní místa nás v konečném důsledku nutí k radikální revizi toho, jak nahlížíme na problematiku soužití v 21. století. Tradiční multikulturní model, který sice proklamoval toleranci, ale fakticky konzervoval minority v izolovaných prostorových buňkách, svůj emancipační potenciál vyčerpал. Vedl často k segregaci, vzniku paralelních společností a k posílení vnitřních hranic uvnitř měst.

Transkulturní místa nabízejí alternativu založenou na konceptu *sdílené prostupnosti*. Ukazují, že domov a identita nemusí být zakotveny v exkluzivitě a vyloučení druhého, ale mohou být budovány skrze vztahy, dialog a vzájemné ovlivňování. Porozumění transkulturním místům jako prostorům neustálého stávání je tak nejen teoretickým nástrojem humanitních věd, ale i praktickým a etickým návodem, jak úspěšně a mírově koexistovat v radikálně propojeném a pluralitním světě.

